

PAPER DETAILS

TITLE: Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki Iliskiye Dair Mukayeseli Bir Arastirma: Ülkü Imam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu Örneği

AUTHORS: Hatice ACAR ÇINAR

PAGES: 83-118

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1009715>

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology
ISSN: 2147-8171
Cilt / Volume: 7 • Sayı / Issue: 13 • Sayfa / Pages: 83-118

Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Mukayeseli Bir Araştırma: Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu Örneği

*A Comparative Study on the Relationship Between Religious Attitude and the Conception of
the Prophet: Ülkü Imam Hatip High School and Mevlana Secondary School Example*

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ACAR ÇINAR

Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı
Asst. Prof., Cumhuriyet Uni., Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion, Sivas, Turkey.
haticeacar2005@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4605-9430

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 17 Mart / March 2020
Kabul Tarihi / Accepted : 10 Temmuz / July 2020
Yayın Tarihi / Published : 15 Eylül / September 2020

Atıf Bilgisi / Cite as: Çınar, Hatice Acar. “Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Mukayeseli Bir Araştırma: Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu Örneği”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (Eylül 2020), 83-118. <http://doi.org/10.5281/zenodo.4021440>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Copyright © Published by

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Mukayeseli Bir Araştırma: Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu Örneği

Öz ► Bu çalışmada, lise ve ortaokul öğrencilerinin dinî tutumları ile peygamber tasavvurları arasındaki ilişki, çeşitli bağımsız değişkenler açısından incelenmiştir. Ölçme aracı olarak “Dini Tutum Ölçeği” ve “Peygamber Tasavvur Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma neticesinde, öğrencilerin yaş değişkeniyle genel dini tutum ve davranış; namaz kılma sıklığıyla genel dini tutum, biliş ve duygu boyutları arasında pozitif ilişki tespit edilmiştir. Yaş değişkeni ile genel peygamber tasavvuru, mucizevi yön, insancılık; namaz kılma sıklığı ile mitik ve hata yapma boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yine insancılık, mitik ve beşerîlik boyutları, okul türüne göre; hadislere eleştirel bakış ve beşerîlik boyutları ise cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermiştir. Genel dini tutum ile genel peygamber tasavvuru, insancılık ve mucizevi boyut arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Davranış boyutuyla genel peygamber tasavvuru, mucizevi boyut ve hadislere eleştirel bakış arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Duygu boyutuyla insancılık ve mitik; ilişki boyutuyla insancılık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Tutum, Dini Tutum, Peygamber Tasavvuru, İlk Ergenlik Dönemi.

A Comparative Study on the Relationship Between Religious Attitude and the Conception of the Prophet: Ülkü Imam Hatip High School and Mevlana Secondary School Example

Abstract ► In this study, the relationship between the religious attitudes of the secondary and high school students and the prophet imagery were examined in terms of various independent variables. "Religious Attitude Scale" and "Prophetic Scale" were used as measurement tools. As a result of the research, it was found that there was a positive correlation between the variable of student age and the frequency of prayer and the overall religious attitude, cognition and emotion dimensions. There is a significant relationship between general prophet imagery and age variable, his miraculous aspect, humanism; a significant relationship was found between prayer frequency and mythic and error-making dimensions. Besides, humanity, mythic and humanity dimensions, according to the type of school; Critical view of hadiths and humanity dimensions were found to vary, differed significantly with respect to gender variable. A significant relationship was found between overall religious attitude and

general prophet imagery, humanism and his miraculous dimension. A significant relationship was found between the behavioral dimension and the general prophet imagery, his miraculous dimension and the critical view of the hadiths. Finally, a significant relationship was observed between humanity and myth and the emotional dimension; a significant relationship was found between dimension of the relationship and humanism.

Keywords: Psychology of Religion, Attitude, Religious Attitude, Conception of The Prophet, First Adolescence Period.

Özet

Bu çalışmanın amacı, ortaokul öğrencilerinde peygamber tasavvuru ile dini tutum arasındaki ilişkiyi -demografik değişkenleri de dikkate alarak-mukayeseli olarak incelemektir. Bu nedenle Ülkü imam hatip lisesi ile Mevlana ortaokul öğrencileri örneklem olarak seçilmiştir.

Bilindiği üzere Hz. Peygamber, Allah'ın mesajını insanlara ulaştıran elçidir. İslam dininde onların nasıl algılanacağı konusu üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Böylelikle peygamber algısı ve tasavvuru konusunda oluşabilecek aşırılıklar engellenmek istenmiştir. Tüm inananların da Kur'an ve Hadis'in çizdiği sınırlara itina göstermesi istenmiştir. Ancak bir beşer olarak Hz. peygamber zaman zaman farklı algılamalara maruz kalmıştır. Bazıları, onu beşer olarak kabullenmiştir, bazıları onu ulaşılmaz bir karakter olarak görmüştür, bazıları ise ona velileri ortak etmiştir. Hz. Peygamberin hayatı ve peygamberliği konusunda yaşanan aşırılık, bir şekilde halkın gündemini meşgul etmiştir. Dolayısıyla peygamberin nasıl algılanması gerektiği, nasıl tasavvur edilmesi gerektiği konusu öne çıkmıştır. Bu hususta ilk adım muhtemelen insanların inanç sisteminin bilinçli bir şekilde yeniden oluşmaya başladığı ergenlik dönemi diğer bir deyişle ortaokul dönemine odaklanmaktır. Bu yüzden bu çalışmada ilk ergenlik döneminin yani ortaokul öğrencilerinin dini tutumuyla peygamber tasavvuru arasındaki ilişki incelenmiştir. Söz konusu ölçeklerin okul türü, cinsiyet, yaş, anne baba gelir düzeyi ve namaz kılma sıklığı şeklindeki sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi de irdelenmiştir.

Çalışmamızda veriler, anket tekniği ile toplanmış ve iki ölçek kullanılmıştır. Bunlardan birincisi *Dini Tutum Ölçeği*'dir. Üzeyir Ok tarafından geliştirilen ölçeğin, duygu, ilişki, biliş ve davranış olmak üzere dört boyutu, 8 maddesi bulunmaktadır.

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek, *Peygamber Tasavvuru Ölçeği*'dir. 37 maddeden oluşan ölçek, Ok tarafından geliştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Yanmaz tarafından yapılmıştır. Ölçeğin *mitik boyut*, *mucizevi boyut*, *insancılık*, *beşerîlik*, *hadislere eleştirel bakış*, *hata yapma* şeklinde altı boyutu bulunmaktadır.

Araştırmanın örneklemi rasgele yöntemle seçilen 302 ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ise şu şekildedir: Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulu öğrencilerinin orta öğretim öğrencilerinin yaklaşık yarısı (% 48) 13 yaşındadır. Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin % 58'i kız; % 41'i erkektir. Mevlana Ortaokulu'ndaki öğrencilerin % 52'si kız; % 46'sı erkektir. Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ailelerinin çoğunluğunun (% 53) ve Mevlana Ortaokulu öğrencilerinin ailelerinin yaklaşık yarısının (% 46) orta düzeyde bir geliri vardır. Ülkü İmam Hatip Lisesi'ndeki ve Mevlana Ortaokulu'ndaki öğrencilerin yaklaşık yarısı (% 42 - % 36) nadiren namaz kılmaktadır.

Dini tutum ölçeği ile sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiye ilişkin şu veriler elde edilmiştir: Yaş değişkeni ile *genel dini tutum ve davranış* boyutu arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Namaz kılma sıklığı ile *duygu* boyutu arasında zayıf ama pozitif bir ilişki varken; namaz kılma sıklığı ile *biliş* boyutu arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Peygamber tasavvuruyla sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili olarak ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Yaş değişkeni ile *genel peygamber tasavvuru* ile *mucizevî* boyut arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Yaş değişkeni ve *insancılık* arasında ise zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Namaz kılma sıklığı ile *mitik* boyut ve *hata yapma* arasında zayıf ama negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Genel dini tutum ile genel peygamber tasavvuru ve insancılık boyutları arasında çok güçlü pozitif yönde bir ilişki vardır. *Genel dini tutum ile mucizevi* boyut arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı ilişki mevcuttur. *Davranış* boyutuyla *genel peygamber tasavvuru* ve *hadislere eleştirel bakış* arasında; söz konusu boyut ile *mucizevi* boyut arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Duygu* boyutuyla *insancılık* ve *mitik* boyut arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. *İlişki* boyutuyla *insancılık* boyutu arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki mevcuttur.

Örneklemin *insancılık*, *mitik* ve *beşerîlik* boyutlarının ortalama puanları, okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. Buna göre *insancılık*, *beşerîlik* boyutları açısından Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencileri, Mevlana Ortaokul Öğrencilerine göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. *Mitik* boyut itibarıyla ise Mevlana Ortaokul öğrencilerinin puanları, diğerlerinden daha yüksek düzeydedir. Ayrıca *hadislere eleştirel bakış* ve *beşerîlik* boyutlarının ortalama puanları örneklemin cinsiyet değişkenine göre anlamlı yönde farklılık göstermiştir. Buna göre *hadislere eleştirel bakış*; *beşerîlik* boyutları açısından kız öğrenciler, daha yüksek ortalamaya sahiptir. Dini tutum ölçeği, okul türüne ve cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Sonuç olarak peygamberlik, kurumsal dinlerde önemlidir. Çünkü din, büyük oranda onlar vesilesiyle inananlara ulaşmaktadır. Bu durum, peygamberin nasıl anlaşılması, algılanması gerektiği konusunu da mühim hale getirmektedir. Çalışmamızda dinin insan dünyasındaki yerini almaya başladığı ergenlik döneminde peygamber tasavvuru ve dini tutum arasındaki ilişki incelenmiştir. Genel olarak katılımcıların peygamberin *mucizevî*, *insancıl* ve *beşerî* özelliklerini kabul ettikleri görülmüştür. Ancak peygamberin söz ve uygulamalarını içeren hadis konusunda ihtiyatlı davranıldığı tespit edilmiştir. Onaylanan, realist ve objektif bir peygamber tasavvuru oluşturma çabası, çalışmamızın verilerine de yansımıştır. Bu bağlamda eğitimcilerin ergenlerin gelişim düzeylerini dikkate alarak yeni projeler geliştirmeleri, yazılı, görsel kaynakları yeniden dizayn etmeleri sağlıklı bir peygamber tasavvuru geliştirme konusunda büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Tutum, Dini Tutum, Peygamber Tasavvuru, İlk Ergenlik Dönemi.

Extended Summary

The aim of this study is to examine the relationship between prophet imagery and religious attitude in secondary school students by considering demographic variables. For this reason, Ulku imam hatip high school and Mevlana secondary school students were selected as samples.

As it is known, the Prophet is a messenger who conveys the messages of Allah to people. The issue of how to perceive prophets in the Islamic religion has been delicately emphasized. Thus, the excesses that may occur in the perception and imagination of the prophet were prevented. All believers were asked to pay attention to the boundaries drawn by the Qur'an and Hadith. However, as a human, the prophet has been subjected to different perceptions from time to time. Some accepted him as human, some considered him an inaccessible character, while others considered religious saints to be among prophets. The extremism experienced in the life and prophecy of the prophet has somehow remained a current topic among people. Therefore, the issue of how the prophet should be perceived and how he should be conceived came to the fore. The first step in this regard is probably to focus on the adolescence period, that's the middle school period, when people's belief system begins to form consciously. Therefore, in this study, the relationship between the religious attitude of individuals in the first adolescence period, namely middle school students, and the vision of a prophet was examined. The relationship of these scales with socio-demographic variables such as school type, gender, age, parental income level and frequency of praying was also examined.

In our study, the data were collected using a survey technique and two scales were used. The first one is the Religious Attitude Scale. The scale, developed by Uzeyir Ok, has four dimensions emotion, relationship, cognition and behavior and 8 items.

The second scale used in the research is the Prophetic Concept Scale. The scale consisting of 37 items was developed by Ok and validity and reliability

studies were done by Yanmaz. The scale has six dimensions: mythical dimension, the prophet's miraculous aspect , humanity, humanity, critical view of hadiths, making mistakes.

The sample of the research consists of 302 secondary school students selected randomly. The socio-demographic characteristics of the participants are as follows: Nearly half (48%) of the Ulkü Imam Hatip High School and Mevlana Secondary School students are 13 years old. 58% of Ulkü Imam Hatip High School students are girls; 41% are boys . 52% of the students at Mevlana Secondary School are girls; 46% are boys . The majority of the families of Ulkü Imam Hatip High School students (53%) and about half of the families of Mevlana Secondary School students (46%) have a moderate income. Approximately half of the students (42% - 36%) at Ulkü Imam Hatip High School and Mevlana Secondary School rarely pray.

The following data on the relationship between the religious attitude scale and socio-demographic variables were obtained: There is a weak but positive relationship between the age variable and the overall religious attitude and behavior dimension. While there is a weak but positive relationship between the frequency of prayer and the emotional dimension, there is a weak but positive relationship between the frequency of prayer and cognition.

Regarding the relationship between vision of the prophet and socio-demographic variables, the following conclusions were reached: There is a weak but positively significant relationship between the age variable and the general prophet vision and the dimension of miracle. There is a weak but positive relationship between age variable and humanity. There is a weak but negatively significant relationship between prayer frequency and mythical dimension and making mistakes.

There is a very strong positive relationship between overall religious attitude and general vision of the prophet and humanitarian dimensions. There is a weak but positive relationship between overall religious attitude and the prophet's miraculous aspect. Between the behavioral dimension and

the general prophet imagery and critical view of the hadiths; There is a weak but positive relationship between the dimension in question and the miraculous aspect of the prophet. There is a weak but positive meaningful relationship between emotional dimension and humanity and mythical dimension. There is a weak but positive relationship between the relationship dimension and the human dimension.

The average scores of humanity, mythic and humanity dimensions of the sample displayed a significant difference on the basis of the school type variable. Accordingly, in terms of humanity and humanity, Ulkü İmam Hatip High School students have a higher average than Mevlana Secondary School Students. In terms of mythic dimension, the scores of Mevlana Secondary School students are higher than the others. In addition, the critical view of the hadiths and the mean scores of the human dimensions differed significantly with respect to the gender variable of the sample. Accordingly, critical view of hadiths; in terms of human size, female students have a higher average.

Key words: Psychology of Religion, Attitude, Religious Attitude, Conception of The Prophet, First Adolescence Period.

Giriş

Peygamberler, Allah'ın mesajını insanlara ulaştıran elçilerdir. Peygamberlerin din adına yürüttükleri faaliyetler, zamanla kendilerine aşırı saygı gösterilmesine hatta onların ilah edinilmesine yol açmıştır. Hristiyanların, Hz. İsa'yı yer yer Tanrı olarak kabullenişleri, bunun bariz örneğidir.¹ Bu durum, bazen peygamberlerin yanlış anlaşılmasına neden olmuştur. Bu yüzden Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak ümmetini

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, "Hristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ed. Şinasi Gündüz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 85.

uyarmıştır.² Peygamberin arzu edilen şekilde anlaşılması, gelecek kuşaklara da konuya yönelik gerekli hassasiyetin kazandırılması, öncelikle genel inanç sisteminin yapılandırma sürecinin başlangıcı sayılabilecek ergenlik dönemini bilhassa ilk ergenlik dönemini dikkate almayı gerektirmektedir. Zira bu dönemde, değerler yeniden inşa edilmeye başlanmaktadır.³

İlk ergenlik dönemi, Ortaokul dönemi de denilebilecek, 12-15 yaş arasındaki çocukları kapsamaktadır. Bu dönemde kişide başta boy, kilo olmak üzere biyolojik değişimler söz konusu olmaktadır. Buna cinsel fonksiyonların aktifleşmesi de eklenebilir. Bilişsel olarak ise bu dönemde soyut düşünme süreci başlamaktadır. Bunun gereği olarak zaman kavramı önem kazanmaktadır, gelecek endişesi yaşanmaktadır ve ölümlülüğün farkına varılmaktadır.⁴ Duygusal ve sosyal gelişimin bir gereği olarak özdeşleme ve arkadaşlık bu süreçte önem kazanmaktadır. Akranların kendileriyle ilgili düşünceleri önemlidir. İlk ergenlik dönemi, duygusal bağımsızlığın, mesleğine karar vermenin, toplumsal cinsiyet rollerini kazanmanın, değerlerin ve ahlak sisteminin geliştiği dönemdir.⁵ Biyolojik ve sosyolojik olarak evrim yaşayan ergenler, varoluşsal anlamda da sınırlarını zorlamaktadır. Hayatın anlamının

² İbn-i Hacer el-Askalânî. *Fethu'l Bari Sahihi*, Buhari Şehri, çev. Beşir Eryarsoy vd. (İstanbul: Polen&Karınca Yayınları, 2011), 1/437 (No. 428).

³ Celal Çayır, "Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma", *Bilimname* 27/2 (2014), 76.

⁴ Emine Nihal Ahioğlu Lindberg, "Piaget ve Ergenlikte Bilişsel Gelişim", *Kastamonu Eğitim Dergisi* 19/1 (2011), 8; Serdar Kenan Gül - İsmail Dinçer Güneş, "Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2009), 79 - 101; Don E. Hamacheck, "Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi", *Ergenliği Anlamak*, çev. Ö. Hakan Ersever (Ankara: İmge Yayınevi, 2002), 35 - 37.

⁵ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 345 - 362; Ayhan Aydın vd., *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (Ankara: Pegem A Yayınları, 2006), 44; Abbas Türnüklü - İdris Şahin, "13 - 14 Yaş Grubu Öğrencilerin Çatışma Çözme Stratejilerinin İncelenmesi", *Türk Psikoloji Yazıları* 7/13 (2013), 46; Evrim Akçan Parlaz vd., "Ergenlik Dönemi: Fiziksel Büyüme, Psikolojik ve Sosyal Gelişim Süreci", *Turkish Family Physician* 3/2 (2012), 14.

sorgulandığı bu dönemde kötülük problemi, dinin hayattaki fonksiyonel değeri, ergenleri meşgul eden konular başında gelmektedir.⁶

İlk ergenlik dönemi, aynı zamanda dini tutumların da gözden geçirildiği dönemdir. Bilindiği üzere tutum, bireyin insan, grup, nesne gibi unsurlarla ilgili olumlu ya da olumsuz hükümleridir.⁷ Dini tutum ise, dini konuları içermektedir ve imanla başlamaktadır. Bir anlamda insanların dini argümanlara yönelik duygu, düşünce ve davranışlarının değerlendirilmesidir. Tutumun yapı ve işleyiş olarak özelliklerini taşımaktadır. Buna göre dini tutum da tıpkı tutum gibi duygu, düşünce ve davranışlarımızı belirlemektedir. Örneğin domuz etinin yenilip yenilmeyeceğine, şarabın içilip içilmeyeceğine, caz ya da rock müzik dinlenip dinlenmeyeceğine karar verilmektedir.

Dini tutumun üç bileşeni bulunmaktadır: a) Bilişsel b) Duygulanımsal c) Davranışsal. Örneğin bir dinin benimsenmesi konusunda müzakere bizzat nesneye yöneliktir. Bu, *bilişsel kaynaklı tutumla* ilgilidir. Ya da herhangi bir dinin ritüelleri hoşumuza gitmiştir. Bu da *duygulanım kaynaklı tutumlardır*. Burada kişilerin değerleri de etkilidir. Diğer taraftan insanlar, bir konuyla ilgili davranışlarını gözlemleyebilir. Buradan kendisinde var olan tutum hakkında bilgi sahibi olabilir. Bu da *davranış kaynaklı tutumdur*.⁸ Tutumlar gibi dini tutumlar da ilgi ve ihtiyaçlar, bilgi, üye olunan gruplar ya da yaşam tecrübeleriyle vs. ile değişebilir, gelişebilir. 11 Eylül saldırısı öncesi ya da sonrasında Müslümanlara bakış açısı değişmiştir.⁹ Ya da insanlar, reklamlar yoluyla korku ya da ikna temelli olarak tutumlarını değiştirebilir. Orucun insan sağlığına katkı sağladığı yönündeki programlar, bu doğrultuda

⁶ Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, 76 - 78.

⁷ Selçuk Budak, “Tutum”, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009), 7048.

⁸ Elliot Aranson vd., *Sosyal Psikoloji*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012), 356 - 366.

⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayın Evi, 2006), 104; Bu konuda bk. Mevlüt Kaya - Aşkın Asan, “Dinî ve Ahlâki Bilgi, Beceri ve Tutum Öğretiminin Etkili Yolları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (1992), 179 - 191; Bu konuda bk. Hasan Arslan, “Dinî Tutumların Oluşum, Gelişim ve Değişimi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2009), 77-96.

değerlendirilebilir. Ya da namaz kılmayanın akıbeti konusunda yapılan cehennem içerikli diziler, filmler insanları korkutabilir. Dini tutumlar genelde gözlemlenemez; ancak varlığını hissettirir. Mesela Kur'an okunmasından rahatsız olan birisinin dine karşı olumsuz bir tutum içinde olduğu düşünülür. Tutumlar zamanla farklı sosyal ortamların etkisiyle değişebilir. Bu çerçevede farklı bir şehirde okuyan öğrencilerin dini, ahlaki ve sosyal kurallar konusunda tutumları değişebilir. Buna göre hadislerin her daim doğru olduğuna inanan bir genç, ilahiyat fakültesine geldikten sonra hadis külliyatına daha temkinli yaklaşabilir.¹⁰ Dini tutumlar, insanların başka konulara yönelik tutumlarını da etkileyebilir. Örneğin Kula tarafından yapılan bir araştırmaya göre dini tutumlar, bedensel engellilere yönelik tutumları etkilemektedir.¹¹

İlk ergenlik döneminde inanç esasları dolayısıyla da peygamberle ilgili bilgi, duygu ve düşünceler de kritik edilmektedir. Bilindiği üzere dinlerin sunduğu ölçüler çerçevesinde inananlar, peygambere nasıl iman edeceklerini öğrenirler ve gereğini yerine getirirler. İslam açısından bakıldığında Kur'an ve Sünnet, peygamber inancı ve tasavvuru konusunu temellendirmiştir. Kur'an ve hadislerde peygamber şu şekilde tasvir edilmiş, inananların da bu tasvire itibar etmeleri, bunları kabullenmeleri istenmiştir: Öncelikle peygamberler, tebliğ edicidir. Yani Allah'tan alınan emirleri, inananlara anlatırlar (tebliğ), açıklarlar (beyan), okurlar (tilavet), eğitirler (talim), davet ederler (davet). Bu hususta öğütlerde bulunurlar (öğüt). Cennetle müjdeleyen, azapla uyarınlardır (müjdeciler ve uyarıcı). Bir anlamda onları çirkin, kötü, pis ve günah şeylerden temizlerler (tezkiye). İslam dinine göre peygamberler, insanların hesap gününde bahane üretmemeleri için de tayin edilmiştir. Görev alanları Kur'an'da açıkça ifade edilen peygamberlerin diğer özellikleri, beşer olmalarıdır. Zira Kur'an'da bu konu peygamberlere de hatırlatılmıştır. Bu yüzden tüm peygamberler hassaten Hz. Peygamber, bu hususa üst düzeyde itina göstermiştir. Örneğin kendisi geldiğinde ayağa kalkılmasını istememiştir.

¹⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları 2003), 147; Kağıtçıbaşı, *Yeni İnsan ve İnsanlar*, 102.

¹¹ M. Naci Kula, "Bedensel Engellilere Yönelik Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *İslami Araştırmalar Dergisi* 9/3 (2006), 518.

Her daim, beşer olduğunu hatırlatmıştır. “Et yiyen bir kadının oğluyum” ifadeleri bu gerçeğe işaret etmektedir.¹² Bu meyanda inananlar, Kur’an ve hadislerde bahsedilen tasvire itibar etmelidir ve bu ölçülerin dışına çıkmamalıdır. Ancak insan peygamber olarak Hz. Peygamber, zaman zaman farklı algılamalara maruz kalmıştır. Öyle ki hicri birinci asırdan sonra peygamberin konumunun nasıl yorumlanması gerektiği konusunda tartışmalar başlamıştır. Bazıları, onu beşer olarak kabullenmiş bazıları onu ulaşılmaz bir karakter olarak addetmiştir, bazıları ise ona velileri ortak etmiştir.¹³ Çoğunlukla peygamberin mükemmel olduğu, kâinata olağan üstü olayların vesilesi olduğu, insan dışı varlıklarla konuştuğu, geçmişin ve geleceğin ilmine sahip olduğu idealize edilmiştir.¹⁴ Hatta Hz. Peygamber’in gaitası, idrarı, tükürüğü vs. de kutsallaştırılmıştır. Böylelikle o, insanüstü bir varlık haline getirilmiştir. Bunda uydurma rivayetler, peygamberimizin peygamberliğini ispat etme gayreti ya da peygamberlerle ilgili mitolojik uydurmayı meslek haline getirenlerin çıkarları, peygambere duyulan sevgi ya da düşmanların saptırma çabasının etkisi büyüktür.¹⁵ Hz. Peygamberin hayatı ve peygamberliği konusunda yaşanan aşırılık, bir şekilde halkın gündemine

¹² Bu konuda bk. el-Mâide 7/6; el-Ahzap 33/ 45 - 46; el-İsra 17/106; el-Cuma 62/2; el-Nahl 16/44; el-Bakara 2/119 - 129 - 151; el-A’raf 7/157; el-Tevbe 9/66; el-Meryem 19/97; el-Nisa 4/138; el-Fatır 35/24; el-Âli imran 3/164; el-Tevbe 9/103; el- Tâhâ 20/134; el-Kehf 18/10; Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî Ebû Davud, *Sünen-i Ebi Dâvud*, nşr. Kemal Yusuf el- Hûd (Beyrut: Darul cenân, y.y., 1409/1988.), “Edeb”, 165 (No. 5230 - 5229), Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, nşr. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), “Et’ime” 30 (No. 3312).

¹³ H. Musa Bağcı, “Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 104 - 125; Cağfer Karadaş, “Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 39.

¹⁴ Bu konuda bk. Mehmed Emin Özafşar, “Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru”, *Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (Sav) Özel Sayı* (2000, 2003), 307 - 330.

¹⁵ Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlke’ye”, 4. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler) (19 - 20 Nisan 2001), ed. Ali Çolak (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 131 - 139.

oturmuştur. Peygamberle ilgili ortaya konan uydurma haberler ve rivayetler, sadece ümmetin zihnini bulandırmamıştır. Aynı zamanda peygamberin imajını da sarsmıştır. Diğer taraftan peygamberin beşerîlikle sınırlandırılması ya da aklın kavrayacağından dışında ütopyikleştirilmesi, modern dünyanın da ihtiyaçlarını karşılamamaktadır.¹⁶ Bu da Hz. peygamberin aktif hayatın dışına çıkarılması ve atıllaştırılması anlamına gelmektedir ki bu durum, itikadî olarak da tehlike arz etmektedir, Hz. Peygamberin istismar edilmesi anlamına da gelmektedir.¹⁷ Hz. Peygamberin anlaşılmasında ölçü, Kur'an ve Hadistir. Böylece dengeli bir algı, tasavvur geliştirme şansı elde edilebilir.¹⁸ Hangi içerikte olursa olsun benimsenen peygamber inancı, insanların anlam dünyasını etkilemiştir ve belirlemiştir.¹⁹ İslam dinin temelini oluşturan Peygamber inancının, tasavvurunun sağlıklı bir şekilde gelişmesi, kişinin sağlıklı bir inanca ulaşması açısından da son derece önemlidir. Zira inancın hayatın gidişatında bir kılavuz olduğu düşünüldüğünde peygamber tasavvurunun değeri daha önem kazanmaktadır.

Genel olarak literatürde bizim çalışmamızla ilgili birebir araştırma, hadis alanında Yanmaz tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile yapılmıştır. Çalışmasında İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin yaş ortalaması, on yedidir. Ailelerinin gelir seviyesi 1000 tl ile 1999 tl arasında değişmektedir. Genel olarak öğrenciler imam hatipli olmaktan memnundur ve gelecekle ilgili orta düzeyde kaygı çekmektedir. Katılımcılar, bazen namaz kılmaktalar, bazen kılmamaktadırlar. Peygamber tasavvuruyla ilgili olarak peygamberin

¹⁶ Bünyamin Erul, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001)*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 434.

¹⁷ İsrail Balci, "Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru", *Ekev Akademik Dergisi* 10/29 (2006), 134.

¹⁸ Bu konuda bk. Mehmet Emin Maşalı, "Kur'an Merkezli Bir Peygamber Tasavvuru: Böyle Bir Tasavvurun Riskleri ve İmaları", *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (Sav)*, ed. Ahmet Kavas (İstanbul: Seçil Ofset, 2011), 153 - 160; Bu konuda bk. Hasan Yenibaş, "Sıhhatli Bir Peygamber Tasavvuru", *Diyanet İlmi Dergi* 49/3 (2013), 65 - 76.

¹⁹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*, 342 - 359.

mucizelerini tamamen kabul etmekte, beşerîlik algısına çoğunlukla katılmaktadırlar. Öğrenciler, hadislerin bazılarının uydurma olduğu ve onun da hata yapabileceği konusuyla ilgili olarak yarı yarıya katılım göstermektedir. Onun insani boyutuna ise tamamen katılmaktadırlar. Mutlak dindarlık algısını kabul etmektedirler.²⁰ Yine Koçak tarafından günümüz gençlerine ideal anlamda peygamber tasavvurunun verilmediği konusu tartışılmıştır.²¹ Aydın da, peygamber tasavvurunun Kur'an'dan yola çıkarılarak inşa edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²²

Genel olarak insanların yaşam dönemlerine göre dini tutumları ve peygamber tasavvurları değişim göstermektedir. Bunlar, ilk etapta taklitle başlamakta, sosyo-kültürel unsurlarla şekillenmektedir.²³ Bu çalışmada ilk

²⁰ Ayşe Nevra Yanmaz, *Meb İmam Hatip Öğrencilerinin Peygamber Tasavvuru* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 60 - 64.

²¹ Zeynep Canan Koçak, "Günümüz Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019/1), 117 - 134.

²² Muhammed Aydın, "Kur'an'da Peygamber Tasavvuru", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2019), 35 - 60.

²³ Bu konuda bk. Hayati Hökelekli, "Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranışlar", *Journal of Islamic Research* 5/2 (1991), 83 - 91; Bu konuda bk. Hayati Hökelekli, "Ölümle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II -Yorumlar-", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 87 - 98; Bu konuda bk. Hayati Hökelekli, "Ölümle İlgili Davranışların Dini İnançla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 57 - 85; Nurullah Altaş, "Öğrenci Velilerinin İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine Karşı Tutum Düzeylerinin Dini Tutum Düzeyleriyle İlişkisi (Ön Araştırma)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2004), 85 - 105; Bu konuda bk. Talip Küçükcan, "Diyasporada Dini İnanç ve Tutumlar: Genç Türkler ve Dini İnanç", *Gençlik Dönemi ve Eğitimi 2: Tartışmalı İlmi Toplantı 18-20 Nisan 2003*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 169 - 194; Bu konuda bk. Halil Apaydın, "Burçların Dini Tutum ve Davranışlarla İlişkisi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II 3 (2002), 183 - 206; İlhan Topuz, "Gazali'de Dini Tutum ve Davranışlar - Dini Yaşam Biçimleri", *Marife* 11/2 (2011), 157 - 177; Erkan Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013), 1 - 26; Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Araştırma", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 373 - 397; Mustafa

ergenlik döneminin yani orta okul öğrencilerinin dini tutumuyla peygamber tasavvuru arasındaki ilişki sosyo-demografik değişkenler eşliğinde incelenmiştir. Tüm dönemleri incelemenin makalenin kapsamını aşacağı gerekçesiyle bir dönem üzerinde yoğunlaşmıştır. Yine ergenlik döneminin insan inanç dünyası ve düşünce dünyasının şekillenmesinde etkisi de²⁴ bu dönemin seçilmesinde etkili olmuştur.

Araştırmamızın problemini, “Ülkü imam hatip lisesi ve Mevlana ortaokul öğrencilerinin peygamber tasavvurları ile dini tutumları arasındaki ilişki nasıldır? Peygamber tasavvuru ve dini tutum, yaş, cinsiyet, eğitim, ikamet ve ailenin gelir durumuna göre farklılık gösterir mi?” oluşturmaktadır. “Ülkü imam hatip lisesi öğrencileri ile Mevlana ortak okul öğrencilerinin peygamber tasavvurları ile dini tutumları arasında olumlu bir ilişki olduğu” ile “sosyo-demografik değişkenlere göre peygamber tasavvuru ve dini tutumun farklılık gösterdiği” konusu da çalışmamızın hipotezini oluşturmaktadır.

2. Yöntem

2.1. Veri Toplama Aracı ve İşlem

Ortaokul çocuklarının peygamber tasavvuru ve dini tutumlarının arasındaki ilişkinin irdelendiği çalışmamızda, veriler anket tekniğiyle toplanmıştır. Ölçme aracı olarak da “Dini Tutum Ölçeği” ve “Peygamber Tasavvuru” ölçeği kullanılmıştır.

Ok-Dini tutum ölçeği, Ok tarafından geliştirilmiştir. İnsanların dini tutumlarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Duygu, ilişki, biliş, davranış

Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 121.

²⁴ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı, Psikolojinin Temel Kavramları*, 342 - 359; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 267; Peker, *Din Psikolojisi*, 173 - 174; Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, *Marife Dergisi* 7/1 (2007), 222; Halide Nur Özüdoğru Erdoğan, “Ergenlik Döneminin Dinî ve Toplumsal Gelişimi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 155.

olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Her bir boyut, ikişer maddeden oluşup ölçek, toplamda 8 maddedir.

Dini tutum ölçeğinin cronbach's alpha kat sayısı, .60 'tır. Likert tipi olarak tasarlanan ölçek, "a) hiç katılmıyorum, b) az katılıyorum, c) yarı yarıya katılıyorum d) çoğuna katılıyorum, e) tamamına katılıyorum" şeklinde 5 seçeneklidir.²⁵ Cronbach's alpha iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ölçeğin bütünü için $\alpha=.90$; duygu alt boyutu için $\alpha=.87$, ilişki alt boyutu için $\alpha=.85$, biliş alt boyutu için $\alpha=.75$, davranış alt boyutu için $\alpha=.86$ olarak hesaplanmıştır. Genel olarak *davranış* boyutunda, bireyin dini gerekleri yerine getirdiği ve yaşantısını da dini emir ve yasaklara göre uyarladığı gözlemlenmektedir. *Duygu* boyutunda kişinin dini faaliyetler ve semboller karşısında duygulanması ve hoşlanması söz konusudur. *Biliş* boyutunda ise, kişinin dinin gereksiz olduğunu düşünmesi dini inancın zararının daha çok olduğunu ifade edilmektedir. *İlişki* boyutu ise, kişinin Allah'ı yakınında hissetmesi ve onun zor zamanlarında yanında olduğunu dile getirmesi vardır.²⁶

Peygamber Tasavvuru Ölçeği, Ok tarafından geliştirilmiş, boyutların tanımlanmaları, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, Yanmaz tarafından yapılmıştır.²⁷ Katılımcıların Hz. Peygamberle ilgili bilgi ve algılarını tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Likert tipi olarak tasarlanan ölçek, "a) hiç katılmıyorum, b) az katılıyorum, c) yarı yarıya katılıyorum d) çoğuna katılıyorum, e) tamamına katılıyorum" şeklinde 5 seçeneklidir. 37 maddeden oluşmaktadır, mitik, mucize, beşerîlik, hadislere eleştirel bakış açısı, hata yapma ve insancılık" olmak üzere 6 boyutlu olarak tasarlanmıştır. Ölçek alt boyutlarının cronbach's alpha değerleri şu şekildedir: a) Mitik ($\alpha=.94$), b) Mucize ($\alpha=.74$), c) Beşerîlik ($\alpha=.85$), d) Hadislere eleştirel bakış açısı ($\alpha=.71$), e) Hata yapması ($\alpha=.84$), f) insancılık ($\alpha=.74$). Haliyle ölçekler, araştırmamızda kullanılmaya uygundur.

²⁵ Üzeyir Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 528 - 549.

²⁶ Ok, "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması", 541.

²⁷ Yanmaz, *Meb İmam Hatip Öğrencilerinin Peygamber Tasavvuru*, 65 - 69.

Mitik boyut, 7 maddeden oluşmaktadır. Hz. Peygamberi realiteden öteye taşıyan ibareleri içermektedir. Onun mucizelerinin bir kısmı gerçek olmayabilir ya da kitaplarda daha abartılı anlatılmıştır. Hz. Peygamber, zaman zaman ibadetlerinden de geri kalmıştır. Ama yine de o, dünyanın en zeki, başarılı ve güçlü bir savaşçısıdır ve en yakışıklı olandır.

Mucize boyutundan maksat, Hz. peygamberin ayı ikiye ayırması, parmaklarının arasından su akıtması ve diğer peygamberlerden daha üstün bir yere sahip olmasıdır. 3 maddeden oluşmaktadır.

Beşerîlik vasfıyla Hz. peygamberin bir insan olduğu kastedilmektedir. Onun diğerlerinden ayrılan hususu ise ona vahyin gelmesidir. Ayrıca bu boyutta onun savaşta her zaman kazanamayacağı da vurgulanmaktadır. 2 maddeden oluşmaktadır.

Hadislere eleştirel bakış açısı da, hadislerin mutlaka akıl süzgecinden geçirilmesi, peygamberin bazı sözlerinin yeniden yorumlanmasını içerir. Zira hadisler içinde uydurulmuş olanları da mevcuttur. 3 maddeden oluşmaktadır. *Hata yapma*, peygamberin hata yapıp yapmadığını sorgulamaktadır. 2 maddeden oluşmaktadır.

İnsani yön ise, peygamberin diğer dinlerden insanların da saygısını kazandığı ve onun bilhassa kadınlara değer verdiğini ifade etmektedir. 2 maddeden oluşmaktadır.²⁸

2.2. Örneklem ve Uygulama

Araştırmanın örneklemi, 2016-2017 yıllarında Sivas merkezde bulunan Ülkü İmam Hatip Lisesi ve Mevlana Ortaokulunda eğitim gören 302 ortaokul öğrencileri oluşturmaktadır. Gönüllülük esasının gözetildiği araştırmamızda öğrencilerin 450 tanesi çalışmaya katılmayı kabul etmiştir. Bunların 302 tanesi geçerli sayılmıştır. Yüz yüze uygulanan ve yer yer okul öğretmenlerinden yardım alınarak dağıtılan anket formları, SPSS istatistik paket programı 25.0 ile

²⁸ Yanmaz, *Meb İmam Hatip Öğrencilerinin Peygamber Tasavvuru*, 65 - 66.

frekans, korelasyon ve t- Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada, söz konusu okulların tercih edilmesinde şu gerekçeler etkili olmuştur: Din odaklı eğitim veren okul ile dini derslere yer veren okul arasında bir mukayese yaparak konuyla ilgili daha somut veriler elde edilmek istenmiştir. Ayrıca bu iki okulun bilhassa tercih edilmesinin diğer bir nedeni ise, okulların sosyo-kültürel nitelikler ve akademik başarı itibarıyla benzer özellikler taşımasıdır. Örneklemenin sosyo-demografik olarak özellikleri şu şekildedir: Ülkü İmam Hatip Lisesindeki ortaokul öğrencilerinin ve Mevlana Orta Okulundaki öğrencilerin yarıya yakını (%48) 13 yaş yaşındadır. Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin %58'i kız; %41'i erkektir. Mevlana Ortaokulundaki öğrencilerin ise %52'si kız; %46'sı erkeklerden oluşmaktadır. Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin ailelerinin çoğunluğu (%53) ile Mevlana Ortaokulu öğrencilerinin ailelerinin yarıya yakını (%46) orta düzeyde bir gelire sahiptir. Ülkü İmam Hatip Lisesindeki öğrencilerin yarıya yakını (%42) *bazen*; Mevlana Ortaokulundaki öğrencilerin yarıya yakını (%36) *nadiren* namaz kılmaktadır.

3.Bulgular

Bu araştırmada okul türü, cinsiyet, yaş, ailenin gelir düzeyi ve namaz kılma sıklığı olmak üzere beş tane bağımsız değişken; dini tutum ve peygamber tasavvuru olmak üzere 2 tane bağımlı değişken bulunmaktadır.

Tablo 1: Dini Tutum ile Sosyo-Demografik Değişkenler Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Analizi

	Yaş	Anne Baba Gelir Düzeyi	Namaz
Genel dini tutum	r .182**	.004	.191**
	p .002	.945	.001
	N 302	302	302
Davranış	r .149**	.055	.032
	p .010	.342	.575
	N 302	302	302

*Dini Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair
Mukayeseli Bir Araştırma*

	r	.082	-.055	.205**
Duygu	p	.155	.337	.000
	N	302	302	302
	r	.067	.022	.119*
Biliş	p	.246	.704	.038
	N	.302	302	302
	r	.035	-.003	.047
İlişki	p	.548	.962	.416
	N	302	302	302

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere $r=.182$, $.149$ değerleri, yaş değişkeni ile *genel dini tutum* ve *davranış* boyutları arasında $p<.01$ düzeyinde düşük ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. $r=.191$ ve $.205$ değerleriyle namaz kılma sıklığı ile *genel dini tutum* ve *duygu* boyutları arasında $p<.01$ düzeyinde düşük ama pozitif yönde bir ilişki varken $r=.119$ değeriyle namaz kılma sıklığı ile *biliş* boyutu arasında $p<.05$ düzeyinde düşük ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 2: Okul Türü ve Dini Tutum Arasındaki İlişkiye Dair t -Testi Analizi

	Gruplar	N	$\bar{x}$	s	t	p
Genel dini tutum	Ülkü İmam Hatip	150	4.30	.469	1.687	.093
	Mevlana Ortaokulu	152	4.20			
Davranış	Ülkü İmam Hatip	150	.095	1.167	1.651	.100
	Mevlana Ortaokulu	152	-.093			
Duygu	Ülkü İmam Hatip	150	.058	.944	1.005	.316
	Mevlana Ortaokulu	152	-.057			
Biliş	Ülkü İmam Hatip	150	-.049	1.253	-.857	.392
	Mevlana Ortaokulu	152	.049			
İlişki	Ülkü İmam Hatip	150	.056	.905	.983	.326
	Mevlana Ortaokulu	152	-.056			

Tablo 2’de görüldüğü üzere dini tutum ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarının puanları, ortaokul öğrencilerinin okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($p > .05$).

Tablo 3: Cinsiyet Değişkeni İle Dini Tutum Arasındaki İlişkiye Dair Bağımsız Örneklem t-Testi Analizi

	Cinsiyet	N	$\bar{x}$	ss	t	p
Genel dini tutum	Kız	168	4.256	.531	.097	.923
	Erkek	131	4.250			
Davranış	Kız	168	.022	.989	.593	.554
	Erkek	131	-.047			
Duygu	Kız	168	-.042	1.025	-.743	.458
	Erkek	131	.044			
Biliş	Kız	168	.023	.996	.090	.928
	Erkek	131	.012			
İlişki	Kız	168	.011	.979	.057	.955
	Erkek	131	.004			

Tablo 3’te görüldüğü üzere dini tutum ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarının puanları, ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir.

Tablo 4: Sosyo-Demografik Değişkenlerle Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Analizi

		Yaş	Anne Baba Gelir Düzeyi	Namaz
Genel tasavvur	r	.172**	-.018	.012
	P	.003	.759	.837
	N	302	302	302
Mucizevi	r	.153**	-.009	.043
	P	.008	.880	.456
	N	302	302	302

Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair

Mukayeseli Bir Araştırma

İnsancılık	r	.136*	-.056	.074
	P	.018	.332	.199
	N	302	302	302
Mitik	r	.003	-.037	-.113*
	P	.959	.521	.050
	N	302	302	302
Hadislere Eleştirel bakış	r	.030	.023	.006
	P	.601	.697	.911
	N	302	302	302
Beşerîlik	r	.055	.044	.049
	P	.343	.451	.399
	N	302	302	302
Hata Yapma	r	-.037	-.068	-.118*
	P	.524	.237	.040
	N	302	302	302

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 4'te görüldüğü üzere $r=.172$, $.153$ değerleri, yaş değişkeni ile genel peygamber tasavvuru ve mucizevî yön arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. $r=.136$ değeriyle yaş değişkeni ve *insancılık* arasında $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur. Ancak namaz kılma sıklığı ile *mitik* boyut ve *hata yapma* arasında $r=-.113$ ve $-.118$ değerleriyle $p<.05$ düzeyinde zayıf ama negatif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur.

Tablo 5: Okul Türü İle Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair t-Testi Analizi

	Okul türü	N	$\bar{x}$	s	t	p
Genel tasavvur	Ülkü İmam Hatip	150	3.53	.424	1.058	.291
	Mevlana Ortaokulu	152	3.48			
Mucizevi	Ülkü İmam Hatip	150	.024	.918	.430	.667
	Mevlana Ortaokulu	152	-.024			

*A Comparative Study on the Relationship Between
Religious Attitude and the Conception of the Prophet*

İnsancılık	Ülkü İmam Hatip	150	.135	.837	2.355	.019
	Mevlana Ortaokulu	152	-.133			
Mitik	Ülkü İmam Hatip	150	-.119	1.017	-2.076	.039
	Mevlana Ortaokulu	152	.118			
Hadislere Eleştirel bakış	Ülkü İmam Hatip	150	-.016	1.002	-.277	.782
	Mevlana Ortaokulu	152	.015			
Beşerîlik	Ülkü İmam Hatip	150	.148	1.097	2.587	.010
	Mevlana Ortaokulu	152	-.146			
Hata Yapma	Ülkü İmam Hatip	150	-.110	.934	-1.916	.056
	Mevlana Ortaokulu	152	.109			

Tablo 5'te görüldüğü üzere örneklemin *insancılık*, *mitik* ve *beşerîlik* boyutlarının ortalama puanları, okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir ($t=2,355, -2,076, 2,587$ $p < 0,01$). Buna göre *insancılık* ($\bar{x}=.135, -.133$); ve *beşerîlik* boyutları açısından ($\bar{x}=.148, -.146$) Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin puanları, Mevlana Ortaokul öğrencilerine göre daha yüksektir. *Mitik* boyut ($\bar{x}=-.119, .118$) itibariyle ise Mevlana Ortaokul öğrencilerinin puanları, diğerlerinden daha yüksek düzeydedir.

Tablo 6. Cinsiyet Değişkeni İle Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair t - Testi Analizi

	Gruplar	N	$\bar{x}$	s	t	p
Genel Tasavvur	Kız	168	3.54	.451	1.563	.119
	Erkek	131	3.46			
Mucizevi	Kız	168	-.078	1.041	-1.511	.132
	Erkek	131	.097			
İnsancılık	Kız	168	-.007	.957	-.089	.929
	Erkek	131	.003			
Mitik	Kız	168	.018	1.103	.562	.575
	Erkek	131	-.048			
Hadislere Eleştirel Bakış	Kız	168	.145	.949	2.957	.003
	Erkek	131	-.193			
Beşerîlik	Kız	168	.195	1.112	3.730	.000
	Erkek	131	-.244			
Hata Yapma	Kız	168	-.049	1.008	-.951	.342
	Erkek	131	.061			

*Dinî Tutum ve Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair
Mukayeseli Bir Araştırma*

Tablo 6’da görüldüğü üzere *hadislere eleştirel bakış* ve *beşerîlik* boyutlarının ortalama puanları örneklemin cinsiyet değişkenine göre anlamlı yönde farklılık göstermiştir ($t=2.957, 3.730; p<.05$). Buna göre *hadislere eleştirel bakış* ($\bar{x}=.145, -.193$); *beşerîlik* ($\bar{x}=.195, -.244$) boyutları açısından kız öğrenciler, erkek öğrencilere göre daha yüksek puanlara sahiptir.

Tablo 7: Dini Tutum Ölçeği İle Peygamber Tasavvuru Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Analizi

		Genel tutum	Davranış	Duygu	Biliş	İlişki
Genel tasavvur	r	.199**	.136*	.092	.074	.095
	p	.001	.018	.112	.201	.100
	N	302	302	302	302	302
Mucizevi	r	.138*	.186**	-.025	.027	.069
	p	.016	.001	.665	.639	.233
	N	302	302	302	302	302
İnsancılık	r	.194**	.084	.130*	.055	.226**
	p	.001	.145	.023	.337	.000
	N	302	302	302	302	302
Mitik	r	.063	-.031	.124*	.070	-.073
	p	.274	.591	.031	.225	.205
	N	302	302	302	302	302
Hadislere eleştirel bakış	r	.059	.139*	.015	-.107	-.040
	p	.309	.015	.802	.063	.487
	N	302	302	302	302	302
Beşerîlik	r	.048	.023	-.003	.061	.008
	p	.403	.696	.965	.289	.894
	N	302	302	302	302	302
Hata yapma	r	-.068	-.066	-.028	-.031	.008
	p	.238	.255	.624	.595	.892
	N	302	302	302	302	302

** Korelasyon, 0.01 düzeyinde anlamlıdır.

* Korelasyon, 0.05 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7’de görüldüğü üzere $r=.199$, ve $.194$, değerleriyle, *genel dini tutum ile genel peygamber tasavvuru* ve *insancılık* boyutları arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde bir ilişki vardır. *Genel dini tutum ile mucizevî* boyut arasında $r=.138$ değeriyle $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı ilişki mevcuttur. *Davranış* boyutuyla *genel peygamber tasavvuru* ve *hadislere eleştirel bakış* arasında $r=.136$ ve $.139$ değerleriyle $p<.05$ düzeyinde; $r=.186$ değeriyle söz konusu boyut ile *mucizevî* boyut arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. *Duygu* boyutuyla *insancılık* ve *mitik* boyut arasında $r=.130$ ve $.124$ değerleriyle $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. $r=.226$ değeri, *ilişki* boyutuyla *insancılık* arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Değerlendirme

Makalenin bu bölümünde Ülkü İmam Hatip Lisesi ortaokul öğrencileriyle Mevlana Ortaokulu öğrencilerinin dini tutumları ve peygamber tasavvurları arasındaki ilişkiyle ilgili veriler değerlendirilmiştir.

Dini tutum ölçeğiyle sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili olarak şu veriler elde edilmiştir: Yaş değişkeni ile *genel dini tutum* ve *davranış* boyutu arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.182$, $.149$). Namaz kılma sıklığı ile *duygu* boyutu arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif bir ilişki varken ($r=.191$ ve $.205$); namaz kılma sıklığı ile *biliş* boyutuyla $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=.119$). Dolayısıyla yaş arttıkça dindarlık ve buna bağlı olarak dinin gereklerini yerine getirme ve hayatı dini değerlere göre yaşama gayreti gösterme diyebileceğimiz *davranış* boyutundan alınan puanlar da artmaktadır. Ayrıca namaz kılma sıklığı arttıkça dini faaliyetlerden alınan memnuniyet de artmaktadır. Buna karşılık dinin gerekliliği ve yararları sorgulanmakta, konuyla ilgili olumsuz kanaat geliştirilmektedir. Araştırma iki zıt sonucun çıkması, katılımcıların ergen olması ve sahip oldukları değerleriyle ilgili şüphe ve sorgulama süreci içinde olmaları etkili olabilir. Genel olarak literatüre bakıldığında yaş değişkeninin dindarlık üzerinde etkili olduğu

görülmektedir.²⁹ Konunun ergenlerle bağlantısını ifade etmek adına şunlardan bahsedilebilir: Her şeyden önce ergenlik, kişinin sosyal çevresinden sorgulamadan edindiği dini duygu, düşünce ve davranışların gözden geçirildiği, sorgulandığı bir dönemdir. Zira sorgulamalar, her zaman olumsuzluk içermez. Bu süreç, daha ziyade değerlerin bizzat kişinin onayından geçmesi ya da kabulleneceği değerlerin arzu edilen biçim ve içeriğe sahip olduğundan emin olması için gereklidir. Genelde sorgulamalar, değerlerin yeniden yapılandırılmasını sağlamakta ve güçlü bir dini anlayışı ortaya çıkarabilmektedir. Bunda bulunduğu sosyal çevre ve şahit olduğu ölüm, hastalıklar ya da tabiat olayları tarzındaki sosyal olayların etkisi olabilir.³⁰ Bu doğrultuda dini davranışların yoğunlaştığı, dini düşüncelerde olumsuzlukların yaşandığı bir minvalde ergenlerin nihai felsefeye ulaşma noktasında bir süreç yaşadıklarını söylemek mümkündür. Yine namaz kılma sıklığıyla birlikte kişinin dinden duyduğu memnuniyet de artmaktadır. Bu veriyi destekleyen çalışma mevcuttur.³¹ Bunda muhtemelen namaz ibadetinde kişinin gerek kendisiyle gerekse yaratıcıyla doğrudan iletişime geçmesi etkilidir.

Dini tutum ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarının puanları, ortaokul öğrencilerinin okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($p > 0.05$). Bazı çalışmalarda imam hatip lisesi öğrencilerinin dini tutum ölçeği

²⁹ Bu konuda bk. Edward L. Deci - Richard M. Ryan, "Self-Determination Theory and The Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development and Well-Being", *American Journal of Psychology* 55 (2000), 68 - 78; Bu konuda bk. Fatma Baynal, "Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi* 4/1 (2015), 206 - 231; Hatice Acar, *Kur'an Kurslarına Devam Eden Kadınlarda Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyi Hali* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 166; Ahmet Onay, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 9; Kavas, "Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum", 11 - 13.

³⁰ A. Şule Yüksel, "Dini Gelişim", *Din Psikolojisi El Kitabı*. (Ankara: Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık, 2012), 122.

³¹ Apaydın, "Burçların Dini Tutum ve Davranışlarla İlişkisi", 197.

ve boyutlarından daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir.³² Literatürde eğitim değişkeni ile dindarlık arasında ilişki bulamayan³³ ya da anlamlı ilişki tespit eden çalışma mevcuttur.³⁴ Bunun aksine eğitim değişkeni ile dindarlık arasında negatif ilişki tespit eden çalışmalar da mevcuttur.³⁵ Dolayısıyla konuyla ilgili genel geçer bir sonuç söz konusu değildir.

Dini tutum ölçeği ve ölçeğin alt boyutlarının puanları, ortaokul öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre de anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Bazı çalışmalarda kızların genel olarak dindarlık puanlarının yüksek çıkması,³⁶ psikolojik, biyolojik nedenler kadar sosyo-kültürel unsurlarla da ilgili olabilir. Kadın ve erkekler arasında dindarlık açısından ilişki

³² Ali Ayten - Hatice Tura. "Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?", *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (2007), 44; İbrahim Aşlamacı - Emrah Eker, "İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Okul Aidiyet ve Dinî Tutum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi* 14/32 (2016), 20 - 24.

³³ Acar, *Kur'an Kurslarına Devam Eden Kadınlarda Dindarlık Biçimleri, Dini Başa Çıkma Faaliyetleri ve Psikolojik İyilik Halleri*, 167; Ayşe Şentepe, *Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başa Çıkma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 47; Mustafa Koç, "Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 230.

³⁴ Cüneyd Aydın, "Üniversite Öğrencilerinin Dini Tutum İle Hayattaki Anlam Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/4 (2017), 95.

³⁵ Hasan Kayıklık, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikoloji Temelleri Açısından Bir Değerlendirme* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 76; Hülya Güven, *Depresyon ve Dindarlık* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 106; Onay, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları", 11.

³⁶ Ali Ayten, "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 18; Satılmış Öz, "Din, Dindarlık Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2013), 73.

olmadığını tespit eden araştırmalar da vardır.³⁷ Bazı araştırmalar da ise erkeklerin daha dindar olduğu gözlenmiştir.³⁸ Farklı sonuçların ortaya çıkmasında muhtemelen örneklem farklılıkları etkilidir. Sosyo-demografik değişkenlere göre dini tutumun boyutları farklılaşmaktadır, şeklindeki hipotezimiz, kısmen desteklenmiştir.

Peygamber tasavvuruyla sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyle ilgili olarak ise şu sonuçlara ulaşılmıştır: Yaş değişkeni ile *genel peygamber tasavvuru* ile *mucizevî yön* arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.172, .153$). Yaş değişkeni ve *insancılık* arasında ise $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki söz konusudur ($r=.136$). Namaz kılma sıklığı ile *mitik boyut* ve *hata yapma* arasında $p<.05$ düzeyinde zayıf ama negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=-.113$ ve $-.118$). Buna göre katılımcılar, yaşları arttıkça genel olarak tasavvur ölçeğinden aldıkları puanlar artmaktadır. Yine yaşla birlikte peygamberin mucizevi yönüne daha fazla inanmakta, onun saygı duyan ve saygı gören özelliğine duyulan güçlü kanaat ortaya çıkmaktadır. Bunda da muhtemelen yaşın getirdiği deneyimler ve sorgulamalarla artan dini yönelime paralel olarak peygambere duyulan sempatinin ya da ilginin artmasının etkisi vardır. Namaz kılma sıklığı arttıkça ise peygamberin mitik vasıfları ve hata yapma boyutlarından alınan puanlar düşmektedir. Bir anlamda burada onun hatasızlığı ve mitik tarafları sorgulanmaktadır. Bunda muhtemelen namazla beraber yaratıcıyla kurulan duygusal ve davranışsal irtibatın, peygamber algısı ya da tasavvuru üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmesinin etkisi vardır.³⁹

³⁷ Asım Yapıcı, “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı* (2016), 131 - 161; Yahya Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2018), 414; Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”, *Marife* 8/1 (2008), 160.

³⁸ Turan, “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”, 414; Koç, “Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 226.

³⁹ Apaydın, “Burçların Dini Tutum ve Davranışlarla İlişkisi”, 197.

Çünkü namaz vesilesiyle yaratıcıya ulaşılması, onunla iletişime geçilmesi, bir şekilde peygamberin de ulaşılabilirliğini göstermektedir. Bu da, peygamberin erişilmez konumu tartışmaya açmaktadır. Zira *mitik* boyut, peygamber mucizelerinin gerçekliğini sorgulamayı, onun kitaplarda abartılı olarak anlatıldığını, ibadetler konusunda onun da zaman zaman zafiyetler gösterdiğini, ama her şeye rağmen Hz. peygamberin en zeki, en yakışıklı ve güçlü bir savaşçı olduğunu ifade etmekteydi. *Hata yapma* ise, Hz. peygamberin hata yapıp yapmadığı konusunu sorgulamayı içermekteydi. Dolayısıyla ergenlik dönemi, sorgulama ve şüphe dönemidir. Dini unsurlar da bundan nasibini almaktadır.

Örneklemin *insancılık*, *mitik* ve *beşerilik* boyutlarının ortalama puanları, okul türü değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermiştir. ($t= 2,355, -2,076, 2,587$ $p < 0,01$). Buna göre *insancılık* ($\bar{x}=,135, -,133$); *beşerilik* boyutları açısından ($\bar{x}=,148, -,146$) Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencileri, Mevlana Ortaokul Öğrencilerine göre daha yüksek ortalamaya sahiptir. *Mitik* boyut ($\bar{x}=,119, .118$) itibariyle ise Mevlana Ortaokul öğrencilerinin puanları, diğerlerinden daha yüksek düzeydedir. Bu veriler ışığında imam hatip öğrencileri, peygamberin insancılığını kabullenmektedir. Yani onlarda onun saygı duyan ve duyulan bir şahsiyet olduğu kanaati, diğerlerine göre daha fazladır. Onun vahiy alan bir beşer olduğu kabullenilmekte, aksini ifade eden tüm bilgiler reddedilmektedir. Bunda muhtemelen -gerek gözlemler gerekse de verilere dayanarak- Ülkü İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin Temel İslam Bilimleri kapsamındaki dersleri, diğer okullara göre daha fazla alması etkilidir.⁴⁰ Sonuçta bu tür okullarda din, eğitim olarak verilmektedir. Bunun neticesi olarak öğrenci, artık her konuyu dolayısıyla peygamberi de kendisine sunulduğu şekilde algılayacaktır, imgeleyecektir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin realiten uzak olan statüsünü ve rollerini sorgulama (*mitik* boyut) konusunda Mevlana ortaokul öğrencilerinin daha yüksek bir ortalama sahip olduğu görülmüştür. Bunda da dini derslerin diğer derslere oranda sınırlı sayıda ve kültür olarak verilmesi ve

⁴⁰ İbrahim Aşlamacı, “Türkiye’nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri, *Turkish Studies* 9/5 (2014), 265 - 278, 272; Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), “İmam –Hatip –Ortaokulları –Haftalık –Ders –Çizelgesi” (Erişim 5 Temmuz 2020).

pozitif bilim içerikli derslerin yoğunlukla işlenmesi etkili olabilir. Sonuçta bilim, sorgulamayı içermektedir. Bundan bir şekilde ergenliğin tesiriyle din de etkilenecektir.

Hadislere eleştirel bakış ve *beşerîlik* boyutlarının ortalama puanları örneklemin cinsiyet değişkenine göre anlamlı yönde farklılık göstermiştir ($t=.2,957$, $3,730$). Buna göre *hadislere eleştirel bakış* ($\bar{x}=.145$, $-.193$); *beşerîlik* ($\bar{x}=.195$, $-.244$) boyutları açısından kız öğrenciler, daha yüksek ortalamaya sahiptir. Burada ergenliğin mantıkçı yaklaşımının kız öğrencilerinde daha yoğun görülmesi ve meselenin onlar tarafından bilişsel boyutta ele alınması söz konusudur.⁴¹ Zira kızlar, bir konuyu değerlendirirken onun realitedeki yansımalarını da dikkate almaktadır.⁴² Özetle kız öğrencilere göre Hz. Peygamber herkes gibi bir insandır ve onun diğerlerinden ayrılan en önemli vasfı, peygamberliktir. Ayrıca onun hadislerini kritik edilmesi gerekmektedir. Sosyo-demografik değişkenlere göre peygamber tasavvurunun boyutları farklılaşmaktadır, şeklindeki hipotezimiz kısmen desteklenmiştir.

Dini tutum ölçeği ile peygamber tasavvuru arasındaki ilişkiye dair ise şu sonuçlar karşımıza çıkmaktadır: *Genel dini tutum* ile *genel peygamber tasavvuru* ve *insancılık* boyutları arasında $p<.01$ düzeyinde çok güçlü pozitif yönde bir ilişki vardır ($r=.199$, ve $.194$). *Genel dini tutum* ile *mucizevi* boyut arasında $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı ilişki mevcuttur ($r=.138$). *Davranış* boyutuyla *genel peygamber tasavvuru* ve *hadislere eleştirel bakış* arasında ($r=.136$ ve $.139$) $p<.05$ düzeyinde; söz konusu boyut ile *mucizevi* boyut arasında $p<.01$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=.186$). *Duygu* boyutuyla *insancılık* ve *mitik* boyut arasında $p<.05$ düzeyinde zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır ($r=.130$ ve $.124$). *İlişki* boyutuyla *insancılık* boyutu arasında zayıf ama pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir ($r=.226$). Bu veriler ışığında dini tutum puanları arttıkça

⁴¹ Mustafa Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 132.

⁴² Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam”, *Diyanet İlmi Dergi* 42/3 (2006), 12.

kısmen peygamber tasavvuru puanları da artmaktadır. Ayrıca dindarlığın artmasına paralel olarak peygamberin mucizevîlik yönüne dair ilgi de artmaktadır. Diğer bir ifadeyle peygamberin saygın birisi olduğu ve parmaklarının arasından su akıttığı, diğer peygamberlerden üstün olduğu, ayı ikiye böldüğü konularına itibar edilmektedir. Ayrıca dini tutum puanlarının artmasına bağlı olarak hadislerle daha itinalı yaklaşılmakta, onların yeniden yorumlanması gerektiği düşüncesi artmaktadır. Onun beşer üstü algılanması konusuna da karşı çıkılmaktadır. Dini tutum ile peygamber tasavvuru arasında olumlu bir ilişki olduğuna dair hipotez kısmen desteklenmiştir. Bu veriler, ortaokul öğrencilerinin Hz. Peygamberin kişiliği ile hadislerini farklı değerlendirdiklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle katılımcılar tarafından Hz. Peygamberin kişiliği, saygınlığı önemsenmiştir. Bu, dinle duygusal ve ilişkisel bağın diğer bir ifadeyle dindar olmanın bir gereği olarak düşünülebilir. Ayrıca dinin hayata uyarlanması kaynaklarından olan hadis konusunda ihtiyat gösterilmesi ise muhtemelen müfredatla ilgilidir. Sonuçta dini dersler, peygamberin söz ve uygulamalarına yalan rivayetlerin katılabileceği konusunda öğrencileri bilgilendirebilmektedir.⁴³

Özetle peygamber, bilhassa kurumsal dinler söz konusu olduğunda dinin en önemli karakterlerindendir. İnananlara peygambere iman konusu anlatılırken hassas, gerçeklikten uzaklaşmadan, ama peygamberin imajını da sarsmayacak bir yaklaşım sergilenmesi büyük önem arz etmektedir. Zira konuyla ilgili yapılacak abartılı ya da indirgemeci yaklaşımlar, hem peygambere hem de onun temsil ettiği dine zarar verebilir. Bu da iman konularının eksik ve yanlış anlaşılmasına yol açabilir, sağlıklı bir dindar, sağlıklı bir insan olma konusunda sorunlar üretebilir. Bu meyanda araştırmamıza göre örneklemin peygamberi anlama konusunda çaba sarf ettikleri gözlenmiştir. Hem onun mucizelerini kabul etmişler, insancılığını, beşerîliğini onaylamışlar, belki de hadislerine uydurma rivayetlerin karışacağı gerekçesini düşünerek ihtiyatlı yaklaşmışlardır. Peygamberle ilgili abartılı

⁴³ (MEB), "İmam – Hatip – Ortaokulları – Haftalık – Ders – Çizelgesi". Milli Eğitim Bakanlığı, (MEB), "Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi", (Erişim, 06.07.2020).

söylemleri kabul etmemişlerdir. Tüm bunlar, yeni neslin sağlıklı bir peygamber tasavvuru geliştirme konusunda ergenliğin de etkisiyle itidalli ve ihtiyatlı davrandıklarını göstermektedir. Diğer bir deyişle ergenlerin dünyasında peygamberin önemli bir yerinin olduğu, ancak onunla ilgili ortaya konulan olağan üstü yaklaşım tarzının pek kabul görmediği gözlemlenmiştir. Bir anlamda onlar, peygamberlerini realist ve objektif bir yaklaşımla anlama arzusu taşımaktadır. Bu bağlamda eğitimcilere düşen muhtemel görev, bilhassa ergenlik dönemindeki gençlere sağlıklı bir peygamber tasavvuru geliştirme sürecinde kılavuzluk etmektir. Yine konuyla ilgili ders müfredatının yeniden gözden geçirilmesi, gerekli düzenlemelerin yapılması da arzu edilen peygamber algısı için önemlidir. Buna göre Hz. Peygamberin hayatının mitolojik ve menkıbevi içerikli olmaktan ziyade öğretici ve eğitici yönlerinin objektif bir şekilde öne çıkarıldığı sesli, görsel ve basılı yayınlara ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu yayınların hazırlanırken her kesimden insanların ve bilhassa gençlerin gelişim düzeyleri, ilgi ve ihtiyaçları göz önüne alınmalıdır.

Kaynakça

- Aydın, Muhammed. “Kur’an’da Peygamber Tasavvuru”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2019), 35-60.
- Ayten, Ali – Tura, Hatice. “Affetme ve Dindarlık, Hayat Memnuniyetini Nasıl Destekler?”. *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (2007), 27-54.
- Ayten, Ali. “Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 7-31.
- Bağcı, H. Musa. “Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 103-136.

- Balcı, İsrail. “Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru”. *Ekev Akademik Dergisi* 10/29 (2006), 11-134.
- Budak, Selçuk. “Tutum”. *Psikoloji Sözlüğü*. 7048. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2009.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı. Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dini Tutumları Üzerine Bir Araştırma”. *Bilimname* 17 (2014), 59-88.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. “Hıristiyanlık”. *Dünya Dinleri*. ed. Şinasi Gündüz. 77-135. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- D'onofrio, Brian M. vd.. “Dini Bağlılık, Tutum ve Davranışlar Üzerindeki Biyolojik ve Sosyal Etkileri Anlama: Bir Genetik Davranış Perspektifi”. çev. Celal Çayır. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2010/2), 145-185.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as Es-Sicistânî. *Sünen-i Ebi Dâvud*. nşr. Kemal Yusuf el- Hûd. 2 cilt. Beyrut: Darul cenân, y.y., 1409/1988.
- El-Askalânî, İbn-i Hacer. *Fethu'l Bari Sahihi, Buhari Şehri*. çev. Beşir Eryarsoy vd.. İstanbul: Polen&Karınca Yayınları, 2011.
- Erdoğan, Halide Nur Özüdoğru. “Ergenlik Döneminin Dinî ve Toplumsal Gelişimi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14/1 (2014), 153-165
- Erul, Bünyamin. “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”. *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri (Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001)*. 419-435. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Gül, Serdar Kenan. – Güneş, İsmail Dinçer. “Ergenlik Dönemi Sorunları ve Şiddet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2009), 79-101.

- Güven, Hülya. *Depresyon ve Dindarlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Hamacheck, Don E. “Ergen Benliğinin Psikolojisi ve Gelişimi”. *Ergenliği Anlamak*. çev. Ö. Hakan Ersever. 111-151. Ankara: İmge Yayınevi, 2002.
- Hökelekli, Hayati. “Ölümle İlgili Davranışların Dini İnançla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 57-85.
- Hökelekli, Hayati. “Ölümle İlgili Tutumlar ve Dini Davranışlar”. *Journal Of Islamic Research* 5/2 (1991), 83-91.
- Hökelekli, Hayati. “Ölümle İlgili Tutumların Dini Davranışla İlişkisi Üzerine Bir Araştırma II -Yorumlar-”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 87-98.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*. nşr. Haydar Hatipoğlu. 9 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- İmamoğlu, Abdulvahit – Ferşadoğlu, Saliha. “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışlarının Tahlili”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2013/1), 19-40.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2006.
- Karadaş, Çağfer. “Tasavvufta Peygamberlik Tasavvuru”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2010), 25-42.
- Kavas, Erkan. “Demografik Değişkenlere Göre Dini Tutum”. *Akademik Bakış Dergisi* 38 (2013), 1-20.
- Kaya, Mevlüt - Asan, Aşkın. “Dini ve Ahlakî Bilgi, Beceri ve Tutum Öğretiminin Etkili Yolları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1992), 179-191.

- Kayıklık, Hasan. *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikoloji Temelleri Açısından Bir Değerlendirme*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Kırbaşoğlu, Mehmet Hayri. “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlke’ye ” 4. *Kutlu Doğum Sempozyumum (Tebliğler) (19-20 Nisan 2001)*. ed. Ali Çolak. 131-139. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.
- Koç, Mustafa. “Demografik Özellikler İle Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 217-248.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dini Yaşam”. *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (2006), 7-32.
- Koç, Mustafa. “Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Araştırma”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2003), 373-397.
- Koç, Mustafa. “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”. *Ekev Akademi Dergisi* 7/15 (2003), 113-132.
- Koçak, Zeynep Canan. “Günümüz Yerleşik Peygamber Tasavvurunun Genç Zihinlerde Karşılığı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019/1), 117-134.
- Kula, M. Naci. Bedensel Engellilere Yönelik: Tutumlar İle Dini Tutumlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *İslami Araştırmalar Dergisi* 9/3 (2006), 511-524.
- Küçükcan, Talip. “Diasporada Dini İnanç ve Tutumlar: Genç Türkler ve Dini İnanç”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi 2: Tartışmalı İlmî Toplantı* 18-20 Nisan 2003. ed. Hayati Hökelekli. 169-194. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.

- Maşalı, Mehmet Emin. “Kur’an Merkezli Bir Peygamber Tasavvuru: Böyle Bir Tasavvurun Riskleri ve İmaları”. *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (Sav)*. ed. Ahmet Kavas. 153-160. İstanbul: Seçil Ofset, 2011.
- MEB. Milli Eğitim Bakanlığı. “İmam – Hatip – Ortaokulları – Haftalık – Ders – Çizelgesi”. Erişim 5 Temmuz 2020. <https://mevzuat.meb.gov.tr>.
- MEB. Milli Eğitim Bakanlığı. “Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi”. Erişim, 06.07.2020. <https://mevzuat.meb.gov.tr>.
- Ok, Üzeyir. “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 8/2 (2011), 529-549.
- Onay, Ahmet. “Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 1-23.
- Öz, Satılmış. “Din, Dindarlık Çerçevesinde Öğretmenlerin Dini Anlayış ve Yaşayışları”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2013), 61-77.
- Özağar, Mehmed Emin. “Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru”. *Diyanet İlmi Dergi* *Peygamberimiz Hz. Muhammed (Sav) Özel Sayı* 307-330.
- Parlaz, Evrim Akçan vd.. “Ergenlik Dönemi: Fiziksel Büyüme, Psikolojik ve Sosyal Gelişim Süreci”. *Turkish Family Physician* 3/2 (2012), 10-16.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Sarıçam, Hakan - Güven, Metin. “Dini Tutum ve Özgüven”. *International Journal of Social Science* 5/7 (2012), 573-586.
- Şahin, Adem. “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne-Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”. *Marife Dergisi* 7/1 (2007), 221-247.
- Şahin, Adem. “Ergenlerde Dindarlık ve Empati”. *Marife* 8/1 (2008), 149-166.

- Şentepe, Ayşe. *Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Topuz, İlhan. “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar -Dini Yaşam Biçimleri”. *Marife* 11/2 (2011), 157-177.
- Turan, Yahya. “Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/1 (2018), 395-434.
- Yanmaz, Ayşe Nevra. *Meb İmam Hatip Öğrencilerinin Peygamber Tasavvuru*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Yapıcı, Asım. “Cinsiyete Göre Farklılaşan Dindarlıklar ve Kadınlarda Dinsel Yaşamın Farklı Görüntüleri”. *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı* 2016, 131-161.
- Yavuz, Sefer. “Sanayi İşçilerinin Dini Yönelimleri ve Çalışma Tutumları Arasındaki İlişki- Çorum Örneği”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/15 (2009/1), 51-75.
- Yenibaş, Hasan. “Sıhhatli Bir Peygamber Tasavvuru”. *Diyanet İlmi Dergi* 49/3 (2013), 65-76.
- Yüksel, A. Şule. “Dini Gelişim”. *Din Psikolojisi El Kitabı*. 119 - 124. Ankara: Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık, 2012.